

Shahid Bahonar
University of Kerman

An Examination of the Relationship between Magical Realism and the Concept of Resistance in Contemporary Persian Literature

Jafar Fasaee¹ , Seyed Ali Seraj²

1. PhD in Persian Language and Literature from University of Hormozgan, Bandarabbas, Iran. (Corresponding author).

E-mail: jfasaei@yahoo.com

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Neyshabur, Neyshabur, Iran.

E-mail: ali.seraj@neyshabur.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article Article history: Received 4 January 2025 Received in revised form 12 June 2025 Accepted 16 June 2025 Published online 18 July 2025 Keywords: Magical realism, resistance literature, novel, fiction, modernity, Persian novel	The modern era represents a transition from realistic narratives and interpretations of the world. This transition primarily signifies a critique of the rationality that has failed to realize its slogans and ideals. Therefore, it is not surprising that numerous counter-narratives have emerged in opposition to realistic narratives. In this context, literature, particularly the novel, has served as a field for confronting the new rationality and its subsequent outcomes, which have led to the overturning or, at the very least, the weakening of historically established structures that were mistakenly perceived as natural. This article explores magical realism in literature as a tool for resistance against the onslaught of colonial Western powers, analyzing contemporary Persian fiction from this specific perspective. The results derived from the analysis of the most prominent texts in magical realism indicate that these works emphasize several axes, including the focus on indigenous cultures and local traditions as a form of cultural resistance against the dominance of colonizers and specifically the policies aimed at suspending local cultures in favor of a global culture; highlighting economic inequalities as a protest against economic systems that produce inequality and exploitative practices in a bipolar world; critiquing materialism through the construction of magical elements in opposition to material-centric rationality; and ultimately, negatively representing the West in symbolic and metaphorical forms as a stand against colonial domination.

Cite this article: Fasaee, Jafar. & Seraj, Seyed Ali. (2025) An examination of the relationship between magical realism and the concept of resistance in contemporary Persian literature. *Journal of Resistance Literature*, 16 (31), 195-215. <http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24626.3014>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24626.3014>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

As the term "magical realism" suggests, this construct represents a fusion of opposites—a paradoxical synthesis that, by juxtaposing two contradictory elements, becomes imbued with a subversive and critical essence. It critiques the inherent contradictions that modernity, more than anything else, has bestowed upon contemporary humanity. To achieve its aims, magical realism blurs the boundaries between the magical and the real by inserting the supernatural into the fabric of realism.

This radical approach, with the aforementioned characteristics, serves as a model for suspending and destabilizing other binary oppositions formulated in the modern world—such as man/woman, East/West, reason/madness, black/white, and margin/center—which increasingly reproduce and perpetuate inequality and injustice. From this perspective, magical realism functions as a counter-narrative, a form of resistance against dominant narratives that challenge contemporary humanity. It is precisely this quality that has established it as a *ee erre aaaay' rracrrre o ddd*: The innovative and rebellious nature of magical realism is the very feature that has made it a popular narrative mode among writers" (Bowers, 2015: 19, 126). The central question of this study is how magical realism in Persian literature employs which tools to resist inequalities stemming from flawed, baseless imported modernity.

2. Methodology

This study is fundamental (basic) in purpose and employs a qualitative approach. The statistical population consists of novels written within the framework of magical realism in contemporary Persian literature, with sampling conducted purposively. Specifically, works where the elements of magical realism are more prominent have been selected. These works include: *Ahl-e Gharq* (People of the Drowning), *Kazzz T'ee aa)))))))Aāāāān-e Bll* (Mourners of Bayal), *Tars o Larz* (Fear and Trembling *aaaa T'ee aeell y nnn* *āzāā-ye Sazzaā n-e Ma ccccee ff My mmm)))))Rzzgār-e zzz aāā -ye qq ā-ye yāz T'ee Iff eaaa Day ff M yyaz āāāā aa Maāāā-ye Shab* (Tuba and the Meaning of Night), *aaaaaaan-e Bnnnn-eaaa āāāWWWWWMMMMMM*

3. Results

This study examines the most renowned magical realist narratives written in Iran. Through analyzing these works, several key themes have been identified:

Emphasis on Indigenous Cultures and Local Traditions as a form of cultural resistance against colonial domination—specifically, policies aimed at marginalizing local cultures in favor of globalized norms.

Highlighting Economic Inequalities as a critique of exploitative economic systems that perpetuate injustice within a polarized world order.

Critiquing Materialism through the construction of magical elements that subvert materialist rationality.

Negative Representation of the West through symbolic and allegorical portrayals.

By extracting these components, the relationship between magical realism in contemporary Persian fiction and the concept of resistance literature has been substantially clarified. These elements demonstrate that Iranian magical realism aligns closely with its theoretical-philosophical foundations as a form of liberatory poetics. Indeed, these narratives have successfully positioned themselves within the broader framework of literature of resistance (or *āaaii yāt-epāyā*)).

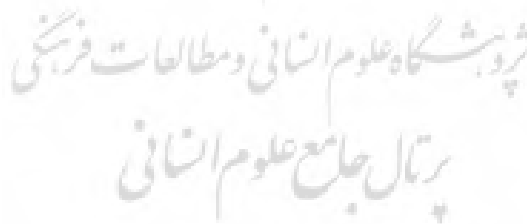
4. Conclusions

Magical realist narratives written in Iran align functionally and thematically with those produced in other literary traditions employing this mode. These works have consistently served as a form of resistance against colonial domination. This resistance manifests in various dimensions:

- Cultural resistance through the affirmation of indigenous traditions,
- Subversion of binary oppositions between rationality and madness,
- Critique of modernity's consequences and its socio-cultural ramifications,
- Denunciation of economic inequalities as direct outcomes of Western modernity.

This study ultimately demonstrates that Iranian magical realism maintains an intrinsic connection with the concepts of resistance and persistence, positioning itself as a counter-hegemonic narrative strategy within global literary discourse.

Keywords: Magical Realism, Resistance Literature, Novel, Fiction, Modernity, Persian Novel

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی نسبت رئالیسم جادویی و مفهوم پایداری در ادبیات معاصر فارسی^۱

جعفر فسایی^۱✉، سیدعلی سراج^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه هرمزگان، بندرعباس. (نویسنده مسئول) رایانامه: jfasaei@yahoo.com

۲. دانشیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه نیشابور، نیشابور. رایانامه: ali.seraj@neyshabur.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	عصر جدید، دوران گذار از روایت‌ها و برداشت‌های رئالیستی از جهان است. گذار از این سطح بیش از هر چیز به معنای انتقاد از عقلانیتی است که در تحقق شعارها و آرمان‌های خود شکست خورده بود؛ بر این اساس، چندان دور از انتظار نبود که ضدروایت‌های بسیاری در برابر روایت‌های رئالیستی قرار گیرند. در این میان ادبیات و مشخصاً رمان، میدانی بود برای تقابل با عقلانیت جدید و پیامدها و نتایج آن و در مرحله بعد واژگونی یا دست‌کم تضعیف ساختارهای تاریخی به اشتباه طبیعی انگاشته شده. در مقاله حاضر ضمن پرداختن به رئالیسم جادویی در ادبیات به مثابه ابزاری برای پایداری و مقاومت در برابر تهاجم غرب استعمارگر، ادبیات داستانی معاصر فارسی از این منظر خاص واکاویده شده است. این پژوهش به لحاظ هدف، یک تحقیق بنیادی است که با رویکرد کیفی انجام می‌شود. جامعه آماری تحقیق، رمان‌هایی است که در حوزه رئالیسم جادویی در ادبیات معاصر فارسی نوشته شده است؛ نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شده است و تجزیه و تحلیل داده‌ها از طریق تحلیل محتوای کیفی صورت گرفته است. نتایج برآمده از تحلیل شاخص‌ترین متون ادبیات داستانی معطوف به رئالیسم جادویی، نشان می‌دهد این آثار در چند محور از جمله تأکید بر فرهنگی‌های بومی و سنت‌های محلی، به مثابه نوعی مقاومت فرهنگی در برابر سلطه استعمارگران و مشخصاً سیاست‌های ناظر بر تعلیق فرهنگ‌های محلی به نفع فرهنگ جهانی، برجسته‌سازی نابرابری‌های اقتصادی به مثابه اعتراض به نظام‌های اقتصادی تولید کننده، نابرابری و بهره‌کشی‌های ظالمانه در جهان دو قطبی، نقد مادی‌گرایی از مسیر برساختن عناصر جادویی در برابر عقلانیت مادی‌محور و در نهایت بازنمایی منفی غرب در صورت‌های نمادین و استعاره‌ای، در برابر سلطه استعمار ایستادگی و پایداری کرده‌اند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۳/۲۲	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۲۶	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۴/۲۷	
کلیدواژه‌ها: رئالیسم جادویی، ادبیات پایداری، ادبیات داستانی، مدرنیته، رمان.	

استناد: فسایی، جعفر؛ سراج، سیدعلی. (۱۴۰۳). بررسی نسبت رئالیسم جادویی و مفهوم پایداری در ادبیات معاصر فارسی. ادبیات پایداری، ۱۶ (۳۱)، ۲۱۵-۱۹۵.

<http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24626.3014>

۱- مقدمه

رئالیسم جادویی^۱ یکی از شیوه‌های روایت در ادبیات داستانی معاصر است که صورت‌بندی هنری و ادبی نقدهایی است که در دنیای جدید از جانب فلاسفه و پژوهشگران بیان شده است. آنچه که از عصر روشنگری به بعد، به صورت گسترده تبلیغ می‌شد؛ نوعی رستگاری و زیست آرمانی بود که از شاهراه عقلانیت مدرن می‌گذشت اما آنچه در عمل به منصه ظهور پیوست، چیزی کاملاً متفاوت بود. از همین چشم‌انداز، رئالیسم جادویی، ابزاری بود برای به چالش طلبیدن و بازخواست کلیت این عقلانیت دروغین. چنانکه از نام رئالیسم جادویی برمی‌آید، این ترکیب، نوعی اتحاد امور متضاد یا به اصطلاح، اجتماع نقیضین است. ترکیبی پارادوکسیکال که با در کنار یکدیگر قرار دادن دو امر متضاد، از درونمایه‌ای اعتراضی و انتقادی سرشار شده است؛ انتقاد از تناقضات موجودی که بیش از هرچیز، ارمغان مدرنیته برای انسان معاصر بوده است. بر این اساس، رئالیسم جادویی برای دستیابی به اهداف مورد نظر خود، با وارد کردن امر جادو در بطن رئالیسم، مرزهای این دو مقوله را مخدوش کرده است. این رویکرد رادیکال با مختصاتی که بیان شد، الگویی برای به تعلیق درآوردن و مخدوش ساختن سایر دوگانه‌هایی است که در دنیای جدید، تحت عنوان‌هایی از قبیل زن / مرد؛ شرق / غرب؛ عقلانیت / جنون؛ سیاه / سفید؛ و حاشیه / متن صورت‌بندی شده‌اند و به صورت فزاینده‌ای، نابرابری و بی‌عدالتی را بازتولید و تکرار کرده‌اند.

از این چشم‌انداز، رئالیسم جادویی در واقع نوعی ضد روایت، نوعی مقاومت در برابر روایت‌های غالب به شمار می‌آید که انسان معاصر را به چالش کشیده است و درست به همین اعتبار است که به عنوان ژانری محبوب در جهان درهم‌شکسته معاصر درآمده است: «خاصیت بدعت‌گذار و شورشگر رئالیسم جادویی همان ویژگی است که آن را در میان نویسندگان به شیوه روایی محبوبی بدل کرده است» (باورز، ۱۳۹۴: ۱۹، ۱۲۶).

اینکه رئالیسم جادویی در عرصه ادبیات فارسی، چگونه و با چه ابزارهایی به مقاومت در برابر نابرابری‌های برآمده از مدرنیته معیوب و بی‌مبنای وارداتی پرداخته است، پرسش و مسئله اصلی پژوهش حاضر بوده است که در ادامه به ابعاد مختلف این مسئله پرداخته خواهد شد.

۱-۱. روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ هدف، یک تحقیق بنیادی است که با رویکرد کیفی انجام می‌شود. جامعه آماری تحقیق، رمان‌هایی است که در حوزه رئالیسم جادویی در ادبیات معاصر فارسی نوشته شده است و نمونه‌گیری به صورت هدفمند انجام شده است؛ در حقیقت آثاری که مؤلفه‌های رئالیسم جادویی در آن‌ها برجسته‌تر بوده، انتخاب شده است. این آثار عبارتند از: *اهل غرق*، *کنیزو*، *عزاداران بیل*، *ترس و لرز*، *ملکوت*، *رازهای سرزمین من*، *روزگار دوزخی آقای ایاز*، *طوبا و معنای شب* و *زنان بدون مردان*. پژوهش به لحاظ محیط گردآوری اطلاعات، پژوهش نظری است و گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. مواردی که تحت عنوان مؤلفه‌های ادبیات پایداری در این مقاله ذکر شده است، در واقع از تحلیل داستان‌ها استخراج شده است.

^۱ - Magical Realism

۲-۱. پیشینه پژوهش

پیرامون رئالیسم جادویی در ادبیات داستانی معاصر، آثار متعددی نوشته شده است؛ محمد حنیف و محسن حنیف (۱۳۹۷) با کتاب *بومی سازی رئالیسم جادویی*، نسبت رئالیسم جادویی را با آثار کلاسیک فارسی بررسی کرده اند. محمدجواد جزینی (۱۳۹۰) در کتاب *آشنایی با داستان های رئالیسم جادویی*، داستان های رئالیسم جادویی و ویژگی های آن ها را بررسی کرده است. مصیب قبادی (۱۳۹۵) در رساله «بررسی تطبیقی رمان های «العصفوریه» غازی القصیبی و «اهل غرق» منیرو روانی پور، از منظر رئالیسم جادویی»، مؤلفه های رئالیسم جادویی را در این دو اثر با یکدیگر مقایسه کرده است. مرضیه شیروانی (۱۳۹۹) در رساله «نقد و بررسی رئالیسم جادویی در ادبیات داستانی معاصر فارسی»، دلایل شکل گیری رئالیسم جادویی را در ادبیات معاصر بررسی کرده است. زینب رحمتی (۱۴۰۰)، در رساله خود با عنوان «بررسی و تحلیل نشانه های رئالیسم جادویی در متون مثنوی عرفانی (با تکیه بر اسرارالتوحید، کشف المحجوب، رساله ی قشیریه، مصباح الهدایه و مرصادالعباد)»، نسبت برخی از آثار کلاسیک فارسی را با رئالیسم جادویی سنجیده است. حسین شمسی در پایان نامه خود با عنوان «رئالیسم جادویی و بازتاب آن در برخی آثار ادبیات داستانی معاصر»، به بررسی آثار سعدی، روانی پور و پارسی پور پرداخته است. فریبا توان (۱۴۰۱) در پایان نامه «بررسی رئالیسم جادویی در رمان قریه از محمد مولایی»، و پروین احمدی کازانی، در پایان نامه «بررسی رئالیسم جادویی در مناقب العارفین»، رئالیسم جادویی را در آثار مورد نظر خود بررسی کرده اند. سمیه شهبازیان (۱۳۹۰) نیز در پایان نامه «رئالیسم جادویی در داستان های زکریا تامر» یکی دیگر از این آثار را در پیوند با رئالیسم جادویی بررسی کرده است. گلنوش سلطانی (۱۴۰۱) در پایان نامه «بررسی تکنیک های رئالیسم جادویی در داستان «المرحوم» اثر حسن کمال»، نشان داده که حسن کمال از شیوه داستان نویسی رئالیسم جادویی، بیشتر در جهت انسانی استفاده کرده است.

در این زمینه، مقاله های ارزشمندی نیز نوشته شده است؛ از جمله مقاله «بازتاب رئالیسم جادویی در داستان های غلامحسین سعدی» نوشته پورنامداریان و سیدان (۱۳۸۸)؛ مقاله «بررسی رئالیسم جادویی و تحلیل رمان اهل غرق» از نیکوبخت و رامین نیا (۱۳۸۴)؛ مقاله «نشانه های رئالیسم جادویی در رمان من او»، از حجازی (۱۳۹۴)؛ مقاله «بررسی رئالیسم جادویی و نوشتار لژی بازیانه در لایه های روایی رمان اسفار کاتبان» از عبادی آسایش و مغیبی (۱۳۹۶) و مقاله «بررسی رئالیسم جادویی در رمان پریاد» از دانشگر (۱۳۹۷).

در این میان، پژوهش های انجام شده غالباً مؤلفه های رئالیسم جادویی را در متون انتخابی نشان داده اند اما به رابطه ادبیات پایداری با رئالیسم جادویی اشاره نکرده اند. آثاری که در این مورد نوشته شده اند؛ نخست مقاله ای است به نام «جلوه هایی از بازتاب رئالیسم جادویی در ادبیات پایداری فلسطین (خوانش ساختاری و محتوایی جداریه محمود درویش)» (بهرروززاده، ۱۴۰۱) و دیگری مقاله ای با عنوان «بازخوانی جداریه محمود درویش از چشم انداز رئالیسم جادویی» (ذبیحی و صفایی سنگری، ۱۴۰۳). در تحلیل نهایی، این آثار، نسبت میان رئالیسم جادویی و ادبیات پایداری در ایران را بررسی نکرده اند و از این منظر، مقاله حاضر تازگی دارد.

۲- بحث و بررسی

رئالیسم جادویی، نوعی ضد روایت در برابر روایت های رئالیستی است که از عصر روشنگری به این سو، به مثابه گفتمان غالب، داعیه رستگاری انسان را داشته است. مدرنیته، حامل شعارهایی رنگارنگ و فریبنده بود که برخی از

این شعارها در حوزه تکنولوژی محقق شد و کثیری از آن، در سطح نظر باقی ماند و در شکل بحران‌ها و تناقضات پیچیده، فراروی انسان معاصر قرار گرفت. این ضد روایت، در حقیقت، نوعی واکنش رادیکال در برابر تناقضات عصر جدید به شمار می‌آید که در عرصه هنر و ادبیات، وارد و ظاهر شده است. اگر به خاستگاه رئالیسم جادویی یعنی کشورهای آمریکای لاتین - نظری بیفکنیم، مشخص می‌شود که این رویکرد در ادبیات، در حقیقت نوعی واکنش متعهدانه در برابر نیروهای متجاوز بوده است: «ادبیات امریکای لاتین همیشه مبارزه‌جو بوده است و نویسندگان همیشه با گزینش آرمان‌های آزادی‌خواهی و مخالفت با دیکتاتوری‌هایی که تقریباً از یک قرن پیش، زندگی این جامعه جوان را خفه می‌کنند و به امکان پیشرفت‌های معنوی، فرهنگی و مدنی آنها لطمه می‌زنند، قبول تعهد کرده است» (استراترن، ۱۳۸۸: ۱۶).

از همین‌جا پیوند محکمی میان رئالیسم جادویی به مثابه نوعی بوطیقای رهایی‌بخش، با مفهوم پایداری و مقاومت ایجاد می‌گردد. در نوشتار حاضر، نگارندگان سعی دارند با تحلیل و بررسی ادبیات داستانی معاصر فارسی، ضمن برجسته کردن مؤلفه‌های ادبیات پایداری در داستان‌هایی که ذیل رئالیسم جادویی قرار می‌گیرند، نسبت این داستان‌ها را با مبانی نظری و فلسفی رئالیسم جادویی مشخص کنند. در این میان، نسبت رئالیسم جادویی مطرح در ادبیات فارسی، در یک بافتار کلان و در سطوح جهانی نیز مشخص خواهد شد.

مؤلفه‌هایی که با تأمل در نسبت میان رئالیسم جادویی و مفهوم مقاومت برشمرده شده‌اند، عبارتند از: مقاومت فرهنگی با تکیه بر فرهنگ‌های محلی که در واقع نوعی پایداری در برابر سیاست‌های ناظر بر تعلیق فرهنگ‌های بومی-محلی به شمار می‌آید؛ برجسته‌سازی نابرابری‌های اقتصادی به مثابه نوعی واکنش فعالانه علیه نظام‌های اقتصادی به‌وجودآورنده نابرابری و تبعیض در بستر سرمایه‌داری جهانی؛ نقد مادی‌گرایی از مسیر برساختن عناصر جادویی در برابر عقلانیت مادی‌محور؛ درهم‌شکستن برداشت‌های خطی از تاریخ و مخدوش ساختن روابط علی و معلولی به مثابه اعتراض به سویه‌هایی از عقلانیت جدید؛ بازنمایی منفی غرب در صورت‌های نمادین و استعاره به مثابه واکنشی در قبال سیاست‌های استعماری؛ و در نهایت، بازنمایی منفی مظاهر تجدد.

در ادامه، مؤلفه‌های فوق، با تکیه بر معروف‌ترین و شناخته‌شده‌ترین آثار داستانی فارسی که با نیم‌نگاهی به رئالیسم جادویی نوشته شده‌اند، مشخص خواهد شد.

۱-۲. مقاومت فرهنگی با تکیه بر فرهنگ‌های محلی

یکی از مهمترین راه‌کارهای نظام‌های سلطه، به حالت تعلیق درآوردن هویت‌های بومی و محلی و سلب فردیت از جوامع هدف؛ و سپس یکدست کردن و حل آنها در یک قالب کلی تحت عنوان فرهنگ جهانی است. نظام‌های سلطه به دلایل مختلفی در پی یکدست ساختن جوامع هستند؛ میشل فوکو معتقد است که نظام‌های سلطه با ایجاد یک نظم اجتماعی مشخص، سعی در کنترل رفتار و تفکر افراد دارند (نک. فوکو: ۱۴۰۳). یکدست‌سازی جوامع، به قدرت‌ها این امکان را می‌دهد که بر روی افراد، تأثیر بیشتری بگذارند و با ایجاد نوعی هویت مشترک و احساس تعلق به این هویت مشترک، از بروز نارضایتی‌ها جلوگیری کنند و در حقیقت، نیروهای گریز از مرکز را مهار سازند. آنچه که امروزه، تحت عنوان تهاجم فرهنگی از طرف بعضی کشورها مطرح است؛ در حقیقت

تظاهرات عینی جهانی سازی فرهنگ و یکدست ساختن جوامع است که از طرف قدرت های جهانی نمایندگی و پشتیبانی می شود و امروزه با ابزارهای جدید و به روز، همانند رسانه ها و شبکه های مجازی، سرعت و قدرت فزاینده ای گرفته است.

اگر از چنین چشم اندازی، داستان هایی که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته شده است مورد تحلیل و بازخوانی قرار بگیرد، نسبت این داستان ها در ایران و در سطوح کلان تر نمایان خواهد گشت؛ بررسی ها نشان می دهد ادبیات داستانی فارسی از این منظر، و مطابق با مبانی نظری و فلسفی رئالیسم جادویی، توانسته است به خوبی بر روی فرهنگ ها و ارزش های بومی پافشاری و تأکید کند و به مثابه نوعی پادگفتمان در برابر گفتمان های معارض و مهاجم عمل نماید.

روانی پور در *اهل غرق* به طرز ماهرانه ای فرهنگ بومی اقلیمی جنوب را برجسته سازی کرده است. او که خود، زاده جفره، منطقه نزدیک به سواحل بوشهر است، از ظرفیت عظیم فرهنگی و تاریخی این مناطق در خلق آثار داستانی خود بهره مند شده است؛ روانی پور کتابی تحت عنوان *باورها و افسانه های جنوب* نوشته است. در مقدمه این کتاب می گوید: «سال هاست که در قصه ها و افسانه های بومی غرق شده ام» (روانی پور، ۱۳۶۹: ۷). این کتاب، حاصل مصاحبه او با مردمان شیراز و کولی های چادر نشین بوشهر و جفره است. این غرق شدن در قصه ها و افسانه ها در آثار داستانی روانی پور به طرز مشخصی نمود یافته است: «روانی پور همه خطه جنوب و بنادر ساحلی را گشته و در میان مردم آن سامان، زندگی کرده و با اصطلاحات و تعبیرات بومی و محلی و آداب و رسوم و باورها و غصه ها و قصه های آنها و نیز با عالم وهم آلود و رنگارنگ دریا آشنا شده و توشه ای پربار برای کارمایه نوشته های خود انداخته است.» (نک. تقی زاده، ۱۳۷۳: ۲۳۹).

در «مانای مهربان» و «آبی ها» و «طاووس زرد» از مجموعه کنیزو، شخصیت ها در پیوند و تماس مستقیم با فرهنگ بومی و ارزش های محلی هستند (نک. روانی پور: ۱۳۸۰). باین حال، اوج تبلور فرهنگ های بومی در *اهل غرق* قابل ملاحظه است. روانی پور در این داستان، بسیاری از نشانه های فرهنگی جنوب را به تصویر کشیده است؛ وقایع این داستان در جفره - روستایی نزدیک دریا - است و نویسنده بسیاری از مصادیق فرهنگ عامه را در این داستان ذکر کرده است (نک. روانی پور: ۱۳۸۳).

ساعدی نیز که در نوشتن داستان هایی به شیوه رئالیسم جادویی مهارت داشته است، از ظرفیت فرهنگ های محلی در نوشتن آثار خود بهره مند شده است؛ به باور دستغیب: «ساعدی در آداب و رسوم محلی نیز تحقیق بسیار کرده است. او که پژوهنده ای ناآرام است، برای مطالعه مردم شناسی و اجتماعی به روستاهای گوناگون کشور و سواحل خلیج فارس سفر کرده و رسم ها و عادت ها و مشکل های آنها را ثبت کرده است. از این رو جای شگفتی نیست که آثار این پژوهش ها را در نوشته های داستانی و نمایشی او نیز ببینیم» (دستغیب، ۱۳۵۶: ۱۶). بر این اساس، *عزاداران بیل* تحت تأثیر فرهنگ بومی مردمان روستاهای آذربایجان نوشته است؛ «*عزاداران بیل* محصول داستانی سفر ساعدی به مناطقی از آذربایجان بود که دو محصول تکی نگرانی با موضوع مردم شناختی نیز از آن سفر به نام های ایلخچی (۱۳۴۲) و سپس خیابو یا مشکین شهر (۱۳۴۴) منتشر کرده است» (حبیبی، ۱۳۹۳: ۱۱۳). این داستان ها از این جهت که فرهنگ ها، آداب و رسوم و ارزش های محلی را برجسته و تکرار می کنند؛ از منظر ادبیات پایداری بسیار حائز اهمیت هستند. ساعدی تمامی مشکلات و مصائب و تناقضات زندگی اهالی بیل را در پیوند با فرهنگ بومی بیان کرده است. اهالی بیل باورهای خاصی در خصوص طبیعت و خشونت برآمده از آن

دارند؛ برای رهایی از بلایا دعا می‌کنند و ورد می‌خوانند و در تلاشند با تمسک به باورهای محلی، گرسنگی، قحطی و نکبت را از سرزمین بیل برانند (نک. ساعدی، ۱۳۷۰).

رضا براهنی نیز در *رازهای سرزمین من*، یک داستان به شیوه رئالیسم جادویی در پیوند با یک زمینه محلی و بومی خلق کرده است. در این داستان، بسیاری از آداب و رسوم محلی مردمان خطه اردبیل ذکر شده است. مواردی از قبیل، دغانویسی، پیشگویی و سایر فرهنگ‌های بومی این منطقه در *رازهای سرزمین من* تبلور یافته است (نک. براهنی: ۱۳۸۷) و در نهایت، می‌توان از شهرنوش پارسی‌پور نام برد که در *طوبا و معنای شب و زنان بدون مردان* که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته شده است، فرهنگ و آداب و رسوم محلی را برجسته‌سازی کرده است؛ او به عناصر محلی و اعتقادات و باورها و رسوم اشاره دارد (پارسی‌پور: ۱۳۶۷؛ ۱۳۶۸).

به‌طور کلی، در مواردی که بیان شد و در آثار دیگر متعلق به این حوزه، مثل *درخت انجیر معابد*، *ملکوت و...* رد پای فرهنگ‌های بومی و محلی به روشنی و وضوح، قابل ردیابی است. چنانچه پیش از این نیز بیان شد، اینگونه پافشاری بر نشانه‌های سنتی و بومی، در حقیقت، نوعی مقاومت فرهنگی در برابر سیاست‌های استعماری به حساب می‌آید که در پی تعلیق فرهنگ‌های بومی و محلی هستند.

۲-۲. برجسته‌سازی نابرابری‌های اقتصادی به مثابه واکنش علیه نظام‌های اقتصادی

هنر می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای ایجاد آگاهی اجتماعی عمل کند. بر این اساس، آثار هنری که نابرابری‌های اقتصادی را به تصویر می‌کشند، می‌توانند مخاطبان را به تفکر وادار سازند و آنها را نسبت به مسائل اجتماعی حساس‌تر نمایند و در نهایت به نقد ساختارهای قدرت و نابرابری‌های موجود کمک کند. چنین برداشتی از ادبیات و هنر، فرارفتن از نظریاتی است که هنر را فاقد کارکرد و عاملیت تلقی کرده‌اند. بوطیقای رئالیسم جادویی از فهم هنر و ادبیات، همچون منطق بازتاب‌دهنده بودن و امر روبنایی، عبور می‌کند و به منطق نیرو بودن و متعاقباً عاملیت و کنش‌گری آن می‌رسد. بر همین اساس، برجسته‌سازی شکاف‌های طبقاتی با کیفیتی که در رئالیسم جادویی صورت می‌گیرد نوعی کنش رادیکال محسوب می‌گردد؛ مارکز به‌عنوان پرچمدار رئالیسم جادویی، آرمان خود را برابری انسان‌ها می‌داند؛ «من دوست دارم دنیا برابری باشد و معتقدم دیر یا زود چنین خواهد شد» (مارکز، ۱۳۸۰: ۷۶). وی که نمونه اعلا و آرمانی حکومت را هر حکومتی می‌داند که «فقرا را شادمان کند» (همان، ۱۳۳۴)، در داستان‌های خود، نابرابری‌های اقتصادی را برجسته کرده است؛ *صد سال تنهایی*، روایت نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در جامعه کلمبیا بود که مارکز آن را به خوبی برجسته کرده است (مارکز: ۱۳۵۶). خانواده بوئندیا در حقیقت نمادی از نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی است که در طول نسل‌ها تکرار می‌شود. برجسته‌سازی نابرابری‌های اقتصادی در عموم آثار جهانی همانند آثار بورخس، آلنده و دیگران که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته شده‌اند و در حقیقت نقد جدی بر سویه‌هایی از مدرنیته به شمار می‌آید، تکرار شده است.

تأمل در داستان‌های فارسی نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین موضوعات و دغدغه‌های نویسندگان ایرانی مسئله نابرابری‌های اقتصادی است که گریبانگیر جوامع شده است. در *طوبا و معنای شب*، پسرپچه کوچکی که در ابتدای داستان از شدت گرسنگی و فقر مرده است، در وجود طوبا همیشه زنده است و زندگی می‌کند (پارسی‌پور، ۱۳۶۷: ۳۹-۴۰) و انسان‌ها همواره با بلای فقر و فلاکت درگیر هستند؛ به دلیل خست آسمان، مردم دسته دسته از وبا و تیفوئید و گرسنگی از بین می‌رفتند؛ «مرد گفته بود که گرسنگی مردم را می‌کشد و این بد

است. گفته بود هزاران سال است بر سر این معنا مردم گیس سفید کرده‌اند. مردم تقدیر را به میان می‌کشیدند تا گرسنگی را توجیه کنند. اما آنچه را که نمی‌دانستند یا نمی‌خواستند بدانند، قانون گرسنگی بود. این قانون بیمار که هزاران سال قبل، مقهور قدرت بشری شده بود، اینکه مردم می‌مردند چون نمی‌دانستند» (پارسی‌پور، ۱۳۶۷: ۴۲-۴۳) فقر و مشکلات معیشت در شخصیت‌های *عزاداران بیل* کاملاً محسوس است. هیچ کدام از شخصیت‌های *عزاداران بیل* در وضعیت مناسبی زندگی نمی‌کنند؛ «بیل، روستای عجیبی است، هیچ کس در آن کار نمی‌کند. از کشت و زرع و گله و رمه خبری نیست» (حبیبی، ۱۳۹۳: ۱۱۳) و بر این اساس «بیل مرگ‌گاه است و در آنجا از تولد خبری نیست» (ابراهیمی، ۱۳۷۸: ۵۲۷). سپانلو در توصیف وضعیت ناگوار بیل می‌گوید: «برای شناسایی این اقلیم دودگرفته، باید کلیدی داشت. باید کلیدی را جست و آن کلید، درونمایه آثار ساعدی است. این درونمایه فقر است. تقریباً تمام آدم‌های داستان‌ها و نمایش‌نامه‌های ساعدی به نوعی از فقر رنجورند. فقری که اغلب مادی است» (سپانلو، ۱۳۷۸: ۴۸۶). در این مجموعه، در قصه چهارم تنها دارایی مشهودی حسن، یک گاو است که تلف شده؛ و گاوشدن مشهودی حسن در حقیقت نوعی اعتراض به صورت استعاری و در لفافه است. اعتراض به فقر و فلاکت حاکم بر جامعه ایران عصر (ساعدی، ۱۳۷۰: ۱۱۱-۱۴۲). بیل، محل زندگی انسان‌های فرو رفته در باتلاق فقر، رنج طبقاتی، بیماری و ترس است: «دنیای داستان‌های ساعدی دنیای غم‌انگیز نداری، خرافات، جنون و وحشت و مرگ است» (میرعابدینی، ۱۳۸۷: ۵۰۹). اینگونه فضاهای تاریک و نکبت‌بار ناشی از فقر و نداری، به این مجموعه منحصر و محدود نمی‌شود؛ «ساعدی همچنان که در روستایی‌نگاری‌هایش، از ملال روزمره و پریشانی و سردرگمی روستاییان سخن می‌گوید، در آثار شهری خود نیز شخصیت‌هایی می‌آفریند که در حاشیه یا متن شهرهای غمبار و نکبت زده، با فقر و بدبختی دست و پنجه نرم می‌کنند و هیچ چشم‌اندازی به کوچک‌ترین روزنهٔ سعادت ندارند» (حبیبی، ۱۳۹۳: ۶۱).

در مجموعه *سیریا سیریا* دی یعقوب پیرزن فقیری که در کپر زندگی می‌کند و «بادپیرزن می‌تواند کپر او را روی شانه‌هایش بگذارد و برود» (روانی‌پور، ۱۳۷۸: ۱۴) باید خود را قربانی کند تا بادپیرزن بوزد و پس از آن دریا، آرام گیرد و گرسنگی و فقر از میان برود؛ «امسال هنوز بادپیرزن نیامده؛ ساکن‌های بد دریا لج کرده‌اند و یک جایی جلویش را گرفته‌اند تا نتواند خودش را به آبادی برساند و اگر همین‌طور بماند و کسی نتواند به دریا برود، آبادی گشنه می‌ماند و پیرترین پیرها باید بقچه‌اش را بردارد و برود رخ دریا بنشینند. اینقدر بنشینند که ساکن‌های بد دریا دست از سر بادپیرزن بردارند و باد بیاید و او را خشک کند و اگر نیاید پیرترین پیرها از گشنگی می‌میرد» (روانی‌پور، ۱۳۷۸: ۱۵). در *اهل غرق* نیز خشم بوسلمه، رهاوردی جز فقر برای مردم جفره در پی ندارد. «بوسلمه ساکن زشت‌روی دریاها، با یکی از آبی‌ها عروسی می‌کرد و درشت‌ترین مروارید دریا را در دهان ماهی کوچکی می‌گذاشت تا ساکنان زمین، آنان که زیباترین جوان خود را به عنوان نی‌زن به شادباش عروسی او می‌فرستند، مروارید را بیابند و تا ابد از رنج جست‌وجوی نان رها شوند» (روانی‌پور، ۱۳۸۳: ۶).

در *رازهای سرزمین من* نیز براهنی، مردمانی را تصویر کرده‌است که دچار فقر و فلاکت هستند و چنان‌که بیان شد، انعکاس این وضعیت، در حقیقت فاش کردن دسیسهٔ نظام‌های اقتصادی است. در بسیاری از این داستان‌ها تلاش شده‌است که با به تصویر کشیدن این نابرابری‌ها، زمینهٔ همدلی مخاطبان و همگرایی آنها در برابر عاملان وضعیت فراهم آید. در برخی از این داستان‌ها همانند ترس و لرز نیروهایی استعمارگر عامل فقر و فاقه مردم معرفی شده‌اند (ساعدی، ۱۳۵۳: ۲۵).

۲-۳. نقد مادی‌گرایی از طریق بساختن عناصر جادویی در برابر عقلانیت مادی‌محور

چنانچه پیش از این آمد، دنیای جدید، در پیوند وثیق با اصالت ماده است. در این گفتمان که از نوعی پوزیتیویسم سیراب می‌شود و با اخلاق سرمایه‌داری تلفیق می‌گردد، آن چیزی که محور و اصل است، ماده است. از دل این مسئله، دوگانه‌هایی صورت‌بندی می‌شود؛ همانند: عقلانیت و جنون، شرق و غرب؛ زن و مرد و ... سپس یک طرف این دوگانه‌ها بر طرف دیگر چیره می‌گردد و به صورت یک اصل بدیهی و طبیعی معرفی می‌گردد. رئالیسم جادویی بیش از هر چیز به دنبال این است که این دوگانه‌ها را به مثابه نوعی امور تاریخی که طبیعی انگاشته شده‌اند معرفی نماید و بعد از افشای فریب قدرت‌هایی که چنین دوگانه‌هایی را صورت‌بندی کرده‌اند، در مرحله بعد این دوگانه‌ها را به پرسش بگیرد. به همین دلیل، با ترکیب عناصر جادویی و فرامادی با واقعیت‌های مادی، مرزهای عقلانیت مادی‌محور را به صورت جدی به چالش می‌کشد. از همین چشم‌انداز آثار داستانی که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته شده است، به دنبال ارائه تصویری فراتر از جهان صرفاً مادی است. در حقیقت، رئالیسم جادویی رده‌ای بر عقلانیت مدرن و اصلاحیه‌ای برای دنیای معاصر است. مارکز از عناصر جادویی مانند ظهور ارواح، پیش‌گویی‌ها و رویدادهای خارق‌العاده به طور گسترده استفاده می‌کند. این امور فرامادی که در داستان‌های مارکز بیان شده است، در تقابل با واقعیت‌های مادی قرار می‌گیرند و مرزهای عقلانیت مادی‌محور را به چالش می‌کشند. در واقع تعلیق دوگانه عقلانیت و جادو، مقدمه‌ای برای به تعلیق درآوردن سایر دوگانه‌ها از قبیل زن و مرد؛ شرق و غرب؛ سیاه پوست و سفیدپوست؛ و مرکز و حاشیه و ... است و از این منظر، سوژه رادیکالیستی رئالیسم جادویی کاملاً مشخص می‌گردد.

آثار داستانی در ادبیات فارسی از این چشم‌انداز، بسیار قابل توجه است؛ در آثار روانی‌پور، شخصیت‌ها کنش‌های خارق‌العاده انجام می‌دهند؛ در *مانا، مانای مهربان*، شخصیت‌ها در اعماق دریا فرو می‌روند و با پریان دریایی به گفتگو می‌نشینند (نک. روانی‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۴). در *طاووس زرد*، مرز میان جهان مادی و جادو، جهان مردگان و زندگان فرو می‌ریزد (روانی‌پور، ۱۳۸۰: ۱۰۴) کما اینکه در *طوبا و معنای شب و زنان بدون مردان* نیز مرز مشخصی میان جهان زندگان با جهان مردگان نیست (پارسی‌پور، ۱۳۶۷: ۱۳۶۸). در *اهل غرق*، پریان دریایی و یال - که «جگر زن‌ها را به بوسلمه می‌دهد» (روانی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۰) - در جهان انسان‌ها حضور دارند و در بعضی از موارد، مرز میان انسان و پری مخدوش می‌شود؛ مه‌جمال موجود عجیبی است که نیمی از آن به شکل پری و نیمه دیگر آن شبیه انسان است و مادری در عمق آب‌های سبز دارد و پدری در میان اهل غرق «زن‌های جفره در پیچ‌پچ زنانه خود، اصل و نسب مه‌جمال را به زنی کولی می‌رسانند که یک روز غروب خسته و خرد، بی‌آنکه یک کلام بگوید، از قبیله خود جدا شد تا به کنار دریا بیاید و روی موج‌های ریز ساحل و ماسه‌های نمناک، بار خود را به زمین بگذارد و بی‌آنکه کسی او را ببیند، برود» (روانی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۰). به‌طور کلی روانی‌پور با خلق شخصیت‌های جادویی مثل پریان و موجودات ناشناخته و مرغان دریایی و کنش‌های خارق‌العاده عقل‌گریز، فضایی غیرطبیعی خلق می‌کند که در یک ساختار کلان، می‌تواند ناظر بر مخدوش ساختن جهان عقلانی باشد (همان، ۱۳۸۰).

غلامحسین ساعدی نیز به منظور مخدوش ساختن عالم واقعیت و مادی، از عناصر جادویی و غیر واقعی بهره می‌جوید؛ در *عزاداران بیل*، عنصری که در داستان حضور شگفت دارد که آن را با ابهام و جادو و رازناکی پیوند می‌زند، صدای مرموزی شبیه صدای زنگوله است که پژواک آن در زمینه کلی قصه حضور دارد؛ «کدخدا

گفت: می‌شنوی؟ صدای زنگوله می‌آید؟» (ساعدی، ۱۳۷۰: ۱۱). این صدا که منبع و منشاء آن کاملاً نامعلوم است بارها و بارها شنیده می‌شوند؛ «ننه رمضان گفت: می‌خوام بدونم این دیگه چیه؟ رمضان گفت: کدوم؟ ننه رمضان گفت: این صدا که می‌آد؟ گاری را نگه داشتند. صدای زنگوله از دور شنیده می‌شد... صدای زنگوله نزدیک و نزدیکتر شده بود. هر چهار تا با دقت گوش دادند. کدخدا گاری را نگه داشت. اسلام گفت: بر پدر عباس، لعنت؛ که زنگوله‌ها را آورده بسته زیر گاری. پیاده شد و رفت زیر گاری، به هر گوشه که دست مالید زنگوله را پیدا نکرد» (ساعدی، ۱۳۷۰: ۱۷-۱۵). در ترس و لرز نیز چنین فضای وهمناکی وجود دارد. نویسنده همچنین با انهدام مرزهای بین جهان مردگان با جهان زندگان، امر جادو را برجستگی بیشتری می‌بخشد. ساعدی در همین راستا، عقلانیت و جنون را به یکدیگر نزدیک می‌کند. مشهدی حسن کارگری فقیر و زحمتکش با شنیدن خبر مرگ گاوش، چنان متأثر می‌شود که عقل خود را از دست می‌دهد؛ «مشدی حسن سرش را از توی کاهدان آورد بیرون. صورتش خونی بود و چشم‌های خسته و آشفته‌اش در حلقه می‌چرخید. دهانش پر بود از علف که می‌جوید... مردها را نگاه کرد، توی گلو غرید و دوباره سرش را برد توی کاهدان... مشدی حسن همچنان که نشخوار می‌کرد گفت: من مشدی حسن نیستم، من گاوم. من گاو مشد حسن هستم» (ساعدی، ۱۳۷۰: ۱۲۸-۱۲۹). این مسخ‌شدگی در یکی دیگر از قصه‌های *عزاداران بیل* نیز تکرار می‌شود و فردی به نام عباس در شمالی نزدیک به مشهدی حسن، زوزه کشان همانند سگ‌های ولگرد سر به بیابان می‌زند؛ «عباس با دهان کف کرده، زوزه کشان از توی کوچه دوید بیرون و از حاشیه دره زد و رفت هه‌زه‌وان.

در *رازهای سرزمین من* نیز عنصر جادو حضور دارد و براهنی با تلفیق این عنصر با فضای رئال توانسته است مرزهای عقلانیت را مخدوش نماید. در این داستان، گرگ سبلان بیشترین تأثیر را در خلق فضای جادویی داستان داشته است. موجودی خارق‌العاده و غیرطبیعی که به اجنبیان حمله می‌کند: «ان‌شالله گرگ معمولی است. مترجم پرسید: مگر گرگ، معمولی و غیرمعمولی هم دارد؟ پیرمرد گفت: ان‌شالله گرگ معمولی است. ان‌شالله گرگ سبلان نیست. مترجم پرسید گرگ سبلان با گرگ معمولی چه فرقی دارد؟ پیرمرد گفت: بهش می‌گویند اجنبی‌کش. گرگ سبلان، اجنبی‌کش است. یک‌بار یک قزاق روس را کشت. همین چندسال پیش هم یک سرهنگ انگلیسی را کشت، به مردم محل کاری ندارد. اگر گرگ همان گرگ باشد، خداوند خودش به آمریکایی رحم کند، این گرگ آدم را بازی می‌دهد، حتی شیطان هم نمی‌تواند از شرش خلاص شود» (براهنی، ۱۳۸۷: ۴۲). عنصر جادو در درخت *انجیر معابد* نیز به وسیله یک درخت نمایندگی می‌شود؛ درخت انجیری که فردی ناشناس از بنگال آورده و کاشته بود. در *طوبا و معنای شب و زنان بدون مردان*، شخصیت‌ها، اعمال خارق‌العاده انجام می‌دهند و انسان‌ها با فرشتگان در ارتباطند. انسان‌هایی که می‌میرند و مجدداً زنده می‌شوند و پارسی‌پور از این طریق مرز بین دنیای واقعی و غیر واقعی را مخدوش می‌سازد.

بهرام صادقی نیز در داستان *ملکوت* بسیاری از عناصر جادویی را در یک بافت رئالیستی وارد می‌کند تا از این رهگذر، مرزهای میان دوگانه عقلانیت و جنون مخدوش و منهدم گردد؛ «در ساعت یازده شب چهارشنبه آن هفته، جن در آقای مودت حلول کرد» (صادقی، ۱۳۸۸: ۵). در تمامی این موارد عنصر جادو برهم‌زننده نظم است به نام رئالیسم. زمانی که مرزهای واقعیت و جادو به هم بریزد، الگویی به دست می‌آید که مخاطب اساساً به تمامی دوگانه‌های مسلط در صورت‌بندی جهان جدید تشکیک وارد کند.

۲-۴. تاریخ غیرخطی/برساختی به مثابه اعتراض به سویه‌ای از عقلانیت جدید

عقلانیت جدید که نوعی گفتمان آپولونی و منظم^۱ است، اساساً تاریخ و گزاره‌های تاریخی را به طرز خاصی صورت‌بندی کرده است. در اینجا تاریخ به مثابه امری است که به صورت خطی پیش می‌رود و در کلیت خود نیز چیزی جز انعکاس وقایع نیست، اما در رئالیسم جادویی این برداشت از تاریخ به کنار گذاشته می‌شود. نویسنده از جریان سیال ذهن بهره می‌جوید؛ «برش شخصیت عمودی است و توالی زمان از بین رفته است و یا کاملاً فشرده گردیده است» (براهنی، ۱۳۶۳: ۵۷۷). بر این اساس، در این گفتمان، تاریخ خطی نیست و الزاماً رونوشتی از حقایق به شمار نمی‌آید، بلکه تاریخ، غیر خطی و در بسیاری از موارد برساختی است. در رمان‌های فارسی معطوف به رئالیسم جادویی، خصوصاً در آثار براهنی مثل *روزگار دوزخی آقای یاز* و *ابوتراب خسروی* در اسفار کاتبان، تاریخ مقوله‌ای برساختی است که در واقع نوعی نگاه انتقادی نسبت به تاریخ و روایت‌های رسمی است؛ روایت‌هایی مثل *مصادیق/لا‌ئثار* و برخی شخصیت‌های تاریخی در *اسفار کاتبان*، دچار تغییر و دگردیسی شده‌اند تا نویسنده سویه برساخته بودن تاریخ را برجسته کند؛ در همین راستا، روابط علی و معلولی نیز شکسته می‌شود؛ «آیا خاکی که دیویس بدون دعوت صاحبان اصلی قدم بر آن گذاشته بود، از گروهیان انتقام می‌گرفت؟ در بدو ورود به ایران، دیویس روزی اسهال می‌گرفت، روز دیگر یبوست، یک پایش توی مستراح بود پای دیگرش توی مطب دکتر. از درد معده مدام به خود می‌پیچید و می‌نالید. آیا چیزی به نام انتقام زمین از یک بیگانه به آن زمین وجود داشت؟ مترجم این قبیل تخیلات خود را به حساب خرافات می‌گذاشت، ولی موقعی که دکترها علتی برای تغییر وضع دیویس پیدا نمی‌کردند، مترجم و همه کسانی که با دیویس سر و کار داشتند، مجبور بودند دایره تخیلات خود را وسیع‌تر بگیرند و هر روز دلیلی خیال انگیزتر از پیش برای تغییرات جسمانی گروهیان پیدا کنند» (براهنی، ۱۳۸۷: ۳۳).

۲-۵. بازنمایی منفی غرب در صورت‌های نمادین

در رمان‌های فارسی که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته شده است، سویه استعماری غرب بسیار برجسته است. براهنی در دیباچه‌ای که بر کتاب *زمانه شاید* نوشته است، موضع خود را نسبت به امریکا به عنوان نماد حکومت‌های استعماری و سیاست‌های تمامیت‌خواهانه آن مشخص کرده است؛ «دولت آمریکا پس از جنگ در یونان، ترکیه، ایران، گوآتمالا، لبنان، کوبا، ویتنام و بعد از ویتنام دوباره در لبنان، ایران، شیلی، نیکاراگوئه و تقریباً در همه کشورهای به اصطلاح جهان سوم، دخالت نظامی، تجسسی، سیاسی، فرهنگی کرده است و بعد از جنگ نیز از حدود دخالت‌های آشکار و مخفی آمریکا و سازمان‌های جاسوسی آن، در کشورهای موسوم به جهان سوم کاسته نشده است» (براهنی، ۱۳۶۳: ۷۵۹). در *رازهای سرزمین من*، داستان از ابتدا با خشم طبیعت و عکس‌العمل معنادار نیروهای مرموز و ناشناخته آن، نسبت به حضور بیگانگان و عناصر غیرخودی آغاز می‌شود. در حقیقت

^۱ این دو اصطلاح برگرفته از فلسفه فکری نیچه در کتاب *زایش تراژدی* است. آپولو در یونان باستان خدای نور، خورشید، روز و روشنایی بود و در نتیجه نگاه آپولونی به زندگی نگاهی است که بر مبنای فضیلت نظم، انضباط، قانون و چارچوب قرار دارد و در مقابل آن دیونیزوس خدای شب، تاریکی، مستی و از خود بی خودی بود و بنابراین نگاه دیونیزوسی می‌تواند معادل سبک زندگی عاطفه‌مدار، احساس‌مدار، پذیرش، تسلیم و رها بودن از چارچوب‌ها باشد.

براهنی به خوبی طبیعت را برای مقابله با این دیگری بیگانه و استعمارگر تجهیز کرده است؛ «برف نرم‌نرمک و نازک، پاکیزه شروع شد و دیویس همه فحش‌هایش را به برف و جاده و ماشین و کوه و بیابان داد و آخر سر کامیون دو و نیم تنی مستشاری نظامی آمریکا در کنار جاده با سر توی برف نشست، طوری که چرخ‌های جلو و دماغ کامیون توی برف فرو رفت و موتور از کار افتاد. حالا دیگر برف به بوران و طوفان سهمگینی بدل شده بود که سیلی‌هایش بر شیشه کامیون نواخته می‌شد و انگار می‌خواست که کامیون را از جا بکند و بیرد در میان دره‌های آن سو پرتاب کند. گروهان دیویس و مترجمش پیاده شدند. آمریکایی به برف و بوران و پتو و ایران فحش می‌داد» (براهنی، ۱۳۸۷: ۱۵). در این داستان، گروهان راسکو دیویس آمریکایی که نماد وجه استعماری غرب است، در برف سخت به وسیله گرگی مرموز به نام گرگ سیلان یا گرگ اجنبی کش به هلاکت می‌رسد. در حقیقت براهنی با بر ساخت یک موجود خیالی و عجیب، به صورت نمادین نقدهای جدی بر سیاست‌های استعماری آمریکاییان وارد کرده است. در جایی دیگر به صورت نمادین، اینگونه دیویس آمریکایی را که به یک زن تجاوز کرده بود بازخواست می‌کند: «دیویس بکارت دختر را همان شب گرفته بود و بعد ده شبانه روز تمام با دخترک عشق بازی کرده بود، بدون آنکه از ازدوج خبری باشد. روز چهاردهم توی بخش مهندسی مستشاری نشسته بود که یک‌دفعه فریاد زد: چشم‌هام! چشم‌هام! من دیگر چیزی نمی‌بینم! کور شدم! کور شدم!» (براهنی، ۱۳۸۷: ۳۳).

روانی‌پور در *اهل غرق* با استفاده از عناصر جادویی، غرب را به مثابه نوع دیگری متجاوز، مورد بازخواست قرار می‌دهد. «خیجو می‌ترسید. از مردان غریبه می‌ترسید و به آبادی و حرف‌هایش دلخوش نبود که خیال می‌کردند مردان دریایی به زودی آب انباری بزرگ پشت آقای اشک می‌سازند و درختان آن سوی جهان را به جفره می‌آورند تا آبادی، مانند آبادی خود آنها سبز و خرم شود» (روانی‌پور، ۱۳۸۰: ۱۱۱). در همین داستان روانی‌پور به خوبی سیاست‌های استعمارگران را به نقد کشیده است؛ «نباتی دختر زایر غلام حتم داشت که مردان موبور از جانب بوسلمه آمده‌اند. می‌دانست که آنها خود را به شکل و شمایل آدمیزادگان درآورده‌اند تا وجب به وجب خاک جفره را بو بکشند» (روانی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۱۱-۱۱۲). در این داستان با آمدن مردان موبور که به صورت نمادین، غرب استعمارگر را نمایندگی می‌کنند، برکت از جفره رخت می‌بندد.

از همین چشم‌انداز ساعدی در *ترس و لرز* نگاه مثبتی به غرب ندارد. سیاه، لاغر و بلند، استعاره‌ای از غرب است که رهاوردی جز قحطی و گرسنگی ندارد. در این مجموعه غرب در پی خلع سلاح مردمان و متعاقباً انهدام استقلال آنان است؛ «پس از ورود کشتی‌نشینان مرفه آن سوی دریاها، و استقرار موقت در روستا، روستائیان ابتدا به واکنش شک‌آمیز و کنجکاوی برانگیز، در کنش غریبه‌ها وامی‌دارد و سپس از سر سادگی شیفته رفاه اقتصادی در رفتار دیگرگونه آنها می‌شود و با غیبت ناگهانی غریبه‌ها، محیط روستا را در کام دگردیسی هراس‌آوری فرو می‌برد و به یکباره، آن جامعه همگون و یگانه را، که چندان تفاوتی با یک خانواده همخون ندارد، با روی آوردن به هم‌ستیزی و سرقت‌های شبانه به عرصه مسخ میراث گذشتگان می‌کشاند» (شیری، ۱۳۸۶: ۱۰). بنابراین این آثار در کلیت خود در پی نقد وارد ساختن به سیاست‌های استعماری غرب در قبال شرق و افشای دسیسه آنان هستند.

۲-۶. بازنمایی منفی مظاهر تجدد به مثابه کنشی اعتراضی

چنانچه پیش از این بیان شد، رئالیسم جادویی واکنشی در برابر مدرنیته معیوب بود که انسان‌های معاصر را در بحران‌های عدیده‌ای فرو برده است؛ نویسندگان ایرانی در داستان‌هایی که به شیوه رئالیسم جادویی نوشته‌اند، گاهی بر نتایج مدرنیسم نقدهای جدی وارد کرده‌اند. در *اهل غرق*، ورود ماشین و وسایلی مانند رادیو سرآغاز چالش‌های متعدد پیش روی انسان است: «یکی از مردان پیچی را چرخاند و جعبه جادو با غریب‌ترین لهجه جهان حرف زد. آبادی عقب کشید» (روانی‌پور، ۱۳۸۳: ۱۱۲). در *عزاداران بیل* نیز ساعدی با مسخ و مرگ مشه‌دی حسن، مرگ سنت، ارزش، کشت و کشاورزی را اعلان کرده است. این نقد در واقع، مرثیه‌ای برای ارزش‌های از دست‌رفته است. داستان ملکوت اشاره‌ای به وضعیت پیچیده انسان جدید است: «مردم این آمپول‌ها را برای طول عمر می‌زنند یا برای ازدیاد و ادامه میل جنسی که در آن بسیار حریصند. اگر از نظر شرافت، این کار من زیاد نجیبانه نباشد که تقریباً کار دلّالان محبت را می‌کنم، در پیشگاه حقیقت که خود من هستم، مشکور خواهد بود، زیرا نه اراده و میل آنها را عملی ساختم و نه اراده و میل خودم را، آنها جز این؛ چه لذت دیگری، چه موضوع جالب دیگری، چه سرگرمی و امیدواری و هدف دیگری می‌توانند در زندگی سراسر پوچ و خسته‌کننده و یکنواخت‌شان داشته‌باشند؟» (صادقی، ۱۳۸۸: ۲۴). براهنی در *رمان رازهای سرزمین من*، اینگونه بر ماشین و تفنگ، نقد وارد می‌کند: «هر دو (مترجم و دیویس) به روبرو خیره شده بودند، چیزی بسیار ابتدایی در اطرافشان موج می‌زد. انگار به ابتدای بشریت برگشته‌اند. گویی سرتاسر زمین، قطبی است عظیم و سفید و مرموز. بخاری سرد و یخ‌زده از زمین بلند شده، نسل نخستین حیوانات، در حال پیدا شدن بر روی زمین است و هنوز رد پای انسان بر روی زمین نیفتاده، در این دشت تمدن مخفی بود؛ تمدن توی کامیون آمریکایی بود: یک طپانچه بلند، یک تفنگ کاربین، یکی دو ساندویچ نیمه‌خشک، یک جفت دندان مصنوعی و دوتا آدم، یکی با لباس معمولی و دیگری در لباس کار نظامی آمریکا که هر دو می‌ترسیدند در کامیون را باز کنند و قدم بر روی برف بگذارند... برف کامیون را محاصره کرده بود و تمدن، این حیوان آهنی کز کرده بود. به تله افتاده بود» (براهنی، ۱۳۸۷: ۲۸). براهنی به خوبی تمدن غربی را در این داستان مورد نقدهای گزنده قرار داده است. از این چشم‌انداز، در این داستان‌ها، غرب، نوعی دیگری بیگانه و استعمارگر است که چشم طمع و زیاده‌خواهی به منابع و امکانات مادی و میراث معنوی مشرق زمین دوخته است.

۳. نتیجه‌گیری

در نوشتار حاضر، شناخته‌ترین داستان‌هایی که بر سیاق رئالیسم جادویی در ایران نوشته شده است مورد بررسی قرار گرفت. مطابق آنچه گذشت؛ در این مقاله، رسالت اصلی رئالیسم جادویی به مثابه یک گفتمان رادیکال، تشکیک در نظام‌های دوگانه جاری در دنیای مدرن به‌عنوان مفروض در نظر گرفته شده است و از این چشم‌انداز، رمان‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. با تحلیل این داستان‌ها، محورهایی از جمله تأکید بر فرهنگ‌های بومی و سنت‌های محلی به مثابه نوعی مقاومت فرهنگی در برابر سلطه استعمارگران و مشخصاً سیاست‌های ناظر بر تعلیق فرهنگ‌های محلی به نفع فرهنگ جهانی، برجسته‌سازی نابرابری‌های اقتصادی به مثابه اعتراض به نظام‌های اقتصادی تولید کننده نابرابری و بهره‌کشی‌های ظالمانه در جهان دو قطبی، نقد مادی‌گرایی از مسیر بساختن عناصر جادویی در برابر عقلانیت مادی‌محور و در نهایت بازنمایی منفی غرب در صورت‌های نمادین و

استعاری، در این آثار شناسایی گشت. با استخراج چنین مؤلفه‌هایی نسبت رئالیسم جادویی در ادبیات داستانی معاصر فارسی، با مفهوم ادبیات پایداری تا حدود زیادی مشخص شده‌است. این مولفه‌ها بیانگر این است که رئالیسم جادویی در ایران، مطابق با مبانی نظری-فلسفی رئالیسم جادویی به مثابه نوعی بوطیقای رهایی بخش، توانسته است به خوبی با این مبانی هماهنگ باشد. از این چشم‌انداز، این آثار در یک رابطه معنادار با آثار معروف، در ابعاد جهانی و سطوح کلان قرار گرفته است.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- احمدی کازانی، پروین. (۱۴۰۱). «بررسی رئالیسم جادویی در مناقب العارفین»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- استراترن، پل. (۱۳۸۸). *آشنایی با مارکز*. ترجمه مرجان رضایی، تهران: مرکز.
- باورز، مگی آن. (۱۳۹۴). *رئالیسم جادویی*. ترجمه سحر سلطانی، تهران: روزنه.
- براهنی، رضا. (۱۳۶۳). *جنون نوشتن*. چاپ اول، تهران: رسام.
- براهنی، رضا. (۱۳۸۷). *رازهای سرزمین من*. تهران: نگاه.
- براهنی، رضا. (۱۳۴۹). *روزگار دوزخی آقای ایاز*. تهران: بینا.
- پارسی‌پور، شهرنوش. (۱۳۶۷). *طوبی و معنای شب*. چاپ اول، تهران: اسپرک.
- پارسی‌پور، شهرنوش. (۱۳۶۸). *زنان بدون مردان*. تهران: نقره.
- پورنامداریان، تقی؛ سیدان، مریم. (۱۳۸۸). «بازتاب رئالیسم جادویی در داستان‌های غلامحسین ساعدی». *زبان و ادبیات فارسی (مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی)*، دوره ۱۷، شماره ۶۴ (۹). صص ۴۵-۶۴.
- توان، فریبا. (۱۴۰۱). «بررسی رئالیسم جادویی در رمان قریه از محمد مولایی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ایلام، دانشگاه پیام نور ایلام.
- جزینی، محمدجواد. (۱۳۹۰). *آشنایی با داستان‌های رئالیسم جادویی*. تهران: نیلوفر سپید.
- حبیبی، محمدحسن. (۱۳۹۳). *شهر گم شده: بازخوانی زندگی و آثار غلامحسین ساعدی*. تهران: هرمس.
- حجازی، بهجت‌السادات. (۱۳۹۴). «نشانه‌های رئالیسم جادویی در رمان من او». *نشرپژوهی ادب فارسی (ادب و زبان)*، دوره ۱۸، شماره ۳۸. صص ۸۱-۱۰۳.
- حنیف، محمد. (۱۳۹۷). *بومی‌سازی رئالیسم جادویی در ایران*. تهران: علمی و فرهنگی.
- خسروی، ابوتراب. (۱۳۹۳). *اسفار کاتبان*. تهران: گمان.
- دانشگر، آذر. (۱۳۹۷). «بررسی رئالیسم جادویی در رمان پربید (اثر محمد علی علومی)». *پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت*، دوره ۷، شماره ۱. صص ۵۹-۷۸.

- دستغیب، عبدالعلی. (۱۳۵۶). *نقد آثار غلامحسین ساعدی*. چاپ سوم، شاهرضا: چاپار.
- ذبیحی، سارا؛ صفایی سنگری، علی. (۱۴۰۳). «بازخوانی جداریه محمود درویش از چشم‌انداز رئالیسم جادویی». *دوفصلنامه علمی نقد ادب معاصر عرب*، شماره ۲۸، صص ۱-۲۲.
- رحمتی، زینب. (۱۴۰۰). «بررسی و تحلیل نشانه‌های رئالیسم جادویی در متون مشهور عرفانی (با تکیه بر اسرارالتوحید، کشف‌المحجوب، رساله قشیریه، مصباح‌الهدایه و مرصادالعباد)». رساله دکتری، اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- روانی‌پور، منیرو. (۱۳۶۹). *باورها و افسانه‌های جنوب*. تهران: نجوا.
- روانی‌پور، منیرو. (۱۳۸۳). *اهل غرق*. تهران: قصه.
- روانی‌پور، منیرو. (۱۳۷۸). *سیریا سیریا*. چاپ دوم، تهران: نیلوفر.
- روانی‌پور، منیرو. (۱۳۸۰). *کنیزو*. چاپ چهارم، تهران: نیلوفر.
- ساعدی، غلامحسین. (۱۳۷۰). *عزاداران بیل*. تهران: قطره.
- ساعدی، غلامحسین. (۱۳۵۳). *ترس و لرز*. چاپ چهارم، تهران: کتاب زمان.
- سپانلو، محمدعلی. (۱۳۷۸). *قلمروئی در جاذبه فقر (شناخت‌نامه ساعدی)*. به کوشش جواد مجابی، تهران: نشر آتیه.
- سلطانی، گلنوش. (۱۴۰۱). «بررسی تکنیک‌های رئالیسم جادویی در داستان «المرحوم» اثر حسن کمال». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشت، دانشگاه گیلان.
- شهسواریان، سمیه. (۱۳۹۰). «رئالیسم جادویی در داستان‌های زکریا تامر». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، کاشان، دانشگاه دانشگاه کاشان.
- شیروانی، مرضیه. (۱۳۹۹). «نقد و بررسی رئالیسم جادویی در ادبیات داستانی معاصر فارسی». رساله دکتری، اهواز، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- شیری، قهرمان. (۱۳۸۶). *مکتب‌های داستان‌نویسی در ایران*. تهران: چشمه.
- صادقی، بهرام. (۱۳۸۸). *ملکوت*. چاپ نهم، تهران: کتاب زمان.
- فقیه، سیده زینب. (۱۴۰۰). «واکاوی شگردهای رئالیسم جادویی در رمان (المرحوم) حسن کمال». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ایلام، دانشگاه ایلام.
- فوکو، میشل (۱۴۰۳). *مراقبت و تنبیه (تولد زندان)*. ترجمه افشین جهاننیده و نیکو سرخوش، چاپ بیست و یکم، تهران: نی.
- قبادی، مصیب. (۱۳۹۵). «بررسی تطبیقی رمان‌های «العصفوریه» غازی القصیبی و «اهل غرق» منیرو روانی‌پور از منظر رئالیسم جادویی». رساله دکتری، کرمانشاه، دانشگاه رازی.
- مارکز، گابریل گارسیا. (۱۳۸۰). *جادوگری از شهر ماکوندو*. ترجمه محمدرضا اینانلو، تهران: روزگار.
- مارکز، گابریل گارسیا. (۱۳۵۶). *صد سال تنهایی*. ترجمه بهمن فرزانه، چاپ سوم، تهران: امیرکبیر.

- محمود، احمد. (۱۳۸۰). *درخت انجیر معابد*. ج ۱ و ۲. چاپ سوم، تهران: معین.
- میرعابدینی، حسن. (۱۳۷۷). *صدسال داستان نویسی در ایران*. چاپ چهارم، تهران: چشمه.
- نیچه، فردریش. (۱۴۰۳). *زایش تراژدی*. چاپ نهم، تهران: مرکز.

References

- Ahmadi Kazani, P. (2022). *A study of magical realism in Manaqib al-'Arifin* [Master's thesis, tehran, University of tarbiat dahir Shahid Rajaee]. (in Persian).
- Baraheni, R. (1970). *The infernal days of Mr. Ayaz*. Tehran: Bina. (in Persian).
- Baraheni, R. (1984). *The madness of writing*. First Edition. Tehran: Rasam. (in Persian).
- Baraheni, R. (2008). *Secrets of my homeland*. Tehran: Negah Publications. (in Persian).
- Bowers, M.A. (2015). *Magical realism*. Translated by Soltani, S. Tehran: Rozaneh Publications. (in Persian).
- Daneshgar, A. (2018). "A study of magical realism in the novel Paribad (by Mohammad Ali oloomi)". *Literary Criticism and Rhetoric Research Journal*, 7(1), 59-78. (in Persian).
- Dastgheib, A. (1977). *Criticism of Gholam-Hosseini Saedi's works*. Third Edition. Shahreza: Chapar Publications. (in Persian).
- Faghih, S. Z. (2021). *An analysis of magical realism techniques in the novel "Al-Marhoum" by Hassan Kamal* [Master's thesis, ilam, University of Ilam]. (in Persian).
- Foucault, M. (2024). *Discipline and punish: The birth of the prison*. translated by Jahandideh A. & Sorkhosh, N. 21st ed. Tehran: Ney Publishing. (in Persian).
- Habibi, M. H. (2014). *The lost city: A re-reading of the life and works of Gholam-Hosseini Saedi*. Tehran: Hermes. (in Persian).
- Hanif, M. (2018). *Localization of magical realism in Iran*. Tehran: Scientific and Cultural Publications. (in Persian).
- Hejazi, B. (2015). "Signs of magical realism in the novel Man-e O". *Prose Studies in Persian Literature*, 18(38), 81-103. (in Persian).
- Jazini, M. J. (2011). *An introduction to magical realist stories*. Tehran: Niloufar-e Sepid. (in Persian).
- Khosravi, A. (2014). *The scribes' travels*. Tehran: Goman Publishing. (in Persian).

- Mahmoud, A. (2001). *The fig tree of the temples*. Vols. 1-2. Third Edition. Tehran: Moin. (in Persian).
- Márquez, G. G. (1977). *One hundred years of solitude*. Translated by Farzaneh, B. Third Edition. Tehran: Amir Kabir. (in Persian).
- Márquez, G. G. (2001). *A magician in Macondo*. translated by Inanlou, M. R. Tehran: Rouzgar. (in Persian).
- Mirabedini, H. (1998). *One hundred years of fiction writing in Iran*. 4th Edition. Tehran: Cheshmeh Publishing. (in Persian).
- Nietzsche, F. (2024). *The birth of tragedy*. 9th Edition. Tehran: Markaz Publishing. (in Persian).
- Parsipur, S. (1988). *Touba and the meaning of night*. First Edition. Tehran: Espark. (in Persian).
- Parsipur, S. (1989). *Women without men*. Tehran: Noghereh Publishing. (in Persian).
- Pournamdarian, T., & Seyedan, M. (2009). "The reflection of magical realism in the stories of Gholam-Hossein Saedi". *Journal of Persian Language and Literature*, 17(64), 45-64. (in Persian).
- Qobadi, M. (2016). *A comparative study of the novels "Al-Asfouriah" by Ghazi Al-Qosaibi and "People of the Drowning" by Moniru Ravanipour from the perspective of magical realism* [Doctoral dissertation, kermanshah, Razi University]. (in Persian).
- Rahmati, Z. (2021). *Analysis of magical realism signs in Persian mystical prose texts* [Doctoral dissertation, Shahid Chamran University of Ahvaz]. (in Persian).
- Ravanipour, M. (1990). *Beliefs and legends of the south*. Tehran: Najva. (in Persian).
- Ravanipour, M. (1999). *Siriya siriya*. Secind Edition. Tehran: Niloufar Publications. (in Persian).
- Ravanipour, M. (2001). *The handmaid*. 4th Edition. Tehran: Niloufar Publications. (in Persian).
- Ravanipour, M. (2004). *People of the drowning*. Tehran: Gheseh Publishing. (in Persian).
- Saedi, G. (1974). *Fear and trembling*. 4th Edition. Tehran: Zaman Publications. (in Persian).
- Saedi, G. (1991). *Mourners of Bayal*. Tehran: Ghatreh. (in Persian).

- Sadeghi, B. (2009). *The heavenly kingdom*. 9th Edition. Tehran: Zaman Publications. (in Persian).
- Sepanlou, M. A. (1999). "A realm in the attraction of poverty". In J. Mojabi (Ed.), Saedi's recognition book. Tehran: Atieh Publishing. (in Persian).
- Shahsavarian, S. (2011). *Magical realism in Zakaria Tamer's stories* [Master's thesis, kashan, Kashan University]. (in Persian).
- Shiri, G. (2007). *Fiction writing schools in Iran*. Tehran: Cheshmeh Publishing. (in Persian).
- Shirvani, M. (2020). A critical study of magical realism in contemporary Persian fiction [*Doctoral dissertation*, ahvaz, Shahid Chamran University of Ahvaz]. (in Persian).
- Soltani, G. (2022). *An analysis of magical realism techniques in the story "Al-Marhoum" by Hassan Kamal* [Master's thesis, rasht, University of Guilan]. (in Persian).
- Stratton, P. (2009). *Introducing Márquez*. Translated by Rezaei, M. Tehran: Markaz Publishing. (in Persian).
- Tavan, F. (2022). *A study of magical realism in Mohammad Molaei's novel The Village* [Master's thesis, ilam, Payame Noor University of Ilam]. (in Persian).
- Zabihi, S., & Safaei Sangari, A. (2024). "A magical realist reading of Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief". *Journal of Contemporary Arabic Literary Criticism*, (28), 1-22. (in Persian).